

**KOMUNISTYCZNI
BOHATEROWIE**

**TOM 2
PRZEMIANA, BUNT, ODRZUCENIE**

KOMUNISTYCZNI BOHATEROWIE

TOM 2
PRZEMIANA, BUNT, ODRZUCENIE

POD REDAKCJĄ
MAGDALENY BOGUSŁAWSKIEJ I ZUZANNY GRĘBECKIEJ

© Copyright by Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i Wydawnictwo LIBRON
Warszawa – Kraków 2012

ISBN 978-83-62196-76-0

Recenzenci: prof. dr hab. Jerzy Smulski, dr hab. Grzegorz P. Bąbiak

SERIA „WSCHÓD – ZACHÓD – KONFRONTACJE”

Rada Serii:

prof. dr Douglas Clayton (University of Ottawa, Kanada)
prof. dr hab. Jurij Domanskij (Iwerskoj Gosudarstwiennij Uniwiersitet, Rosja)
dr Zuzanna Grębecka (Uniwersytet Warszawski) – sekretarz Serii
prof. dr hab. Andrzej de Lazari (Uniwersytet Łódzki)
dr Elżbieta Przybył-Sadowska (Uniwersytet Jagielloński)
dr hab. Jakub Sadowski (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie/Uniwersytet
Warszawski) – sekretarz Serii
prof. dr hab. Wiktor Skrunda (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Leszek Szaruga (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Wasilij Szczukin (Uniwersytet Jagielloński)
dr hab. Dorota Urbanek (Uniwersytet Warszawski) – przewodnicząca Serii

Publikacja dofinansowana przez Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej, Instytut
Kultury Polskiej oraz Stowarzyszenie Katedra Kultury Uniwersytetu Warszawskiego

Redakcja naukowa: Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka
Korekta: Anna Pochłódka-Wątopek
Opracowanie indeksów: Zuzanna Grębecka
Skład: Małgorzata Piwowarczyk
Projekt okładki: Daniło Vuković

Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
ul. Ujejskiego 8/1
31-121 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

SPIS TREŚCI

	Wstęp: <i>Nony Człowiek. Nony wróg</i>	7
CZĘŚĆ I: PRZYSPOBIENI DO ŻYCIA W KOMUNIZMIE		
Magdalena Bogusławska	Być jak Josip Broz! <i>Komunistyczny projekt dzieciństwa – przypadek jugosłowiański</i>	13
Agnieszka Nowakowska	Poległym bohaterom przysięgamy – to, czego ojcowie nie dośpiewali, dośpiewamy! <i>Trzydziesta rocznica zakończenia drugiej wojny światowej w Litewskiej SRR</i>	35
Monika Golonka-Czajkowska	A w Nowej Hucie pieśń Cygan śpiewał... <i>Nowobucy Romowie w wyobrażonym świecie propagandy Planu sześćioletniego</i>	45
Ilija Paczew	<i>Przepowiednia śmierci mitów totalitarnych w powieści Dach Georgiego Markowa</i>	65
CZĘŚĆ II: ŻYWOTY POPRAWIONE		
Monika Golonka-Czajkowska	<i>Żołnierze-kobiety. Sylwetki bohaterek Wojska Polskiego w mitologii politycznej</i>	91
Zuzanna Grębecka	<i>Legnicka Stokrotka – o kreacji mitu Pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej w Legnicy</i>	109
Tadeusz Czekalski	<i>Nedźmije Hodża – strażniczka pamięci o albańskim komunizmie</i>	135
Marta Zimniak-Halajko	<i>Czerwona Róża i jej wrogowie. Symboliczny arsenał ruchów społecznych</i>	149
CZĘŚĆ III: WYKŁĘCI I OSADZENI		
Bogusław Zieliński	<i>Tito jako antybohater komunistycznego świata</i>	175
Wojciech Szczepański	<i>Likwidacja polityczna Aleksandra Rankowicia i jej wpływ na przeobrażenia komunizmu jugosłowiańskiego</i>	195
Joanna Bobula	<i>Proces Związku Wyzwolenia Ukrainy – rekonstrukcja obrazu wroga ludu na Ukrainie Sowieckiej lat trzydziestych XX wieku</i>	211
Bernadetta Nitschke	<i>Kreowanie wizji wroga na przykładzie pierwszego pokazowego procesu politycznego w Polsce Ludowej</i>	221

Ewa Wróblewska-Trochimiuk	<i>Strategie kreowania wroga w serbskim plakacie propagandowym w latach 1944–1948</i>	239
---------------------------	---	-----

CZĘŚĆ IV: OD REWOLUCJONISTY DO BIUROKRATY

Mariusz Guzek	<i>Antychryst – wizjerunki bolszewika w polskim kinie dwudziestolecia międzywojennego</i>	253
Dorota Tubielewicz Mattsson	<i>Komunistyczny antybohater w poezji stanu wojennego. Szkice do portretu</i>	267
Wojciech Józwiak	<i>Jesteśmy na każdym kilometrze... – wzorce osobowe funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w bułgarskiej kinematografii socjalistycznej</i>	279
Patrycjusz Pająk	<i>Strzelba i ptak</i>	289
Natalia Wyszogrodzka-Liberadzka	<i>Komunistyczni bohaterowie: protagoniści, aktywiści, władarze i urzędnicy w utworach prozatorskich Antuna Šoljana</i>	303
Marcin Kowalczyk	<i>Życie po życiu. Wizjerunek funkcjonariusza bezpieczeństwa w literaturze po 1989 roku (Waldemar Łysiak, Bronisław Wildstein, Szczepan Twardoch)</i>	317
Artur Bracki	<i>Postmodernistyczna wizja bohatera komunistycznego w utworach Łesia Poderviańskiego (aspekt językowo-kulturowy)</i>	329

CZĘŚĆ V: ŻYWOTY OSOBNE

Xawery Stańczyk	<i>Pomarańczony święty głupiec. Figura i taktyki „Majora” Waldemara Fydrycha</i>	347
Marcin Niemojewski	<i>Żywoł Kukutisa według Marcelijusa Martinaitisa. O pewnym epizodzie w dziejach litewskiej literatury radzieckiej</i>	367
Anna Zdrojewska-Żywiecka	<i>Polska Simone Veil? Maria Jaszczukowa jako bohaterka współczesnego ruchu kobiecego</i>	381
Krzysztof Górski	<i>Patriarcha Teoktyst i Rumuński Kościół. Prawosławni wobec komunistycznej przeszłości</i>	393
Maja Dobiasz	<i>Jerzy Prokopiuk – heretyk, trikster, antropozof. Alternatywne duchowości PRL-u</i>	405

NOTY O AUTORACH	425
------------------------	-----

SPIS ILUSTRACJI	433
------------------------	-----

INDEKSY	439
----------------	-----

WSTĘP

Nowy Człowiek. Nowy wróg

Komunistyczny projekt antropologiczny jakkolwiek mający pozór spójnego programu przebudowy człowieka, planowej inżynierii dusz, nie był monolitem. Już w samych jego założeniach ujawniały się aporie i pęknięcia. Zaanonsowani w tytule niniejszego tomu komunistyczni bohaterowie to postaci mające walor symbolu, osoby zaanektowane przez ideologię; postaci uwzniośnione, a następnie zdegradowane, na różne sposoby przywoływane w dyskursie pamięci. Ich tożsamość formowana jest w dynamicznej relacji wobec systemu i rzeczywistości komunistycznej, któremu to problemowi poświęcamy niniejszy tom.

Teksty zamieszczone w części pierwszej, zatytułowanej *Przysposobieni do życia w komunizmie* odnoszą się do wpisanego w komunistyczną antropologię projektu Nowego Człowieka nowych czasów – utopijności tej wizji, jej artefaktualnej natury, która zostaje zdemaskowana w zderzeniu z rzeczywistością. W każdym z omawianych przypadków,

czy będą to programy edukacji dzieci i młodzieży, czy też próba socjalizacji wykluczonej grupy etnicznej (Romów) albo wysilek przebudowy całego społeczeństwa, ujawnia się antyhumanizm tych zamierzeń. Wynika on z zastąpienia wspólnoty opartej na tradycyjnych więziach i wartościach narzuconym kolektywem, proklamowanym jako ucieleśnienie jedności i braterstwa stereotypowo definiowanych grup i zhomogenizowanych jednostek. Źródłem owego antyhumanizmu jest także zaburzenie ciągłości przekazu kulturowego i zafalszowania narracji o świecie, co prowadzi nieuchronnie do erozji ładu aksjonormatywnego, a konsekwencji do degradacji podmiotowości. Wyrazistym znakiem działania tych mechanizmów wydaje się sposób wykorzystania symbolicznej formuły ofiary zakładzinowej dla legitymizacji procesów modernizacyjnych. Ta tradycyjna w swej istocie praktyka społeczna ma zatem służyć procedurze, która prowadzi do unieważnienia motywującej ją ontologii archaicznej. Mamy tu do czynienia z cyniczną manipulacją, przekształcającą fundamentalne elementy kultury w puste formy. Motyw ten będzie znacząco powracać także w dalszych częściach niniejszego tomu.

Część druga *Żywoty poprawione* poświęcona została rewaloryzacji historycznego i kulturowego znaczenia komunistycznych bohaterów w warunkach współczesności. Punktem wyjścia jest tu przywołanie metod konstruowania komunistycznych mitologii politycznych oraz wizerunków ich aktorów. Jakkolwiek dyskusyjne, paradygmaty te okazują się nadzwyczaj trwale. Dzieje się tak dlatego, że współczesny świat nastawiony na afirmację złożonych, polimorficznych, labilnych podmiotowości nie oferuje wzorców osobowych, które łączyłyby się w spójny obraz rzeczywistości. Jednocześnie dominująca optyka arbitralnie odrzuca identyfikowane z minioną epoką postaci, dekretując tym samym zjawisko amnezji, odbierając również prawo jednostkom i/lub grupom do pamiętania i waloryzowania przeszłości na swój sposób. Przestrzenia, w której ujawniają się te wypierane ze świadomości zbiorowej treści staje się dyskurs postkomunistyczny, który na nowo zagospodarowuje dawne idee, wyobrażenia, emocje – są one odpowiedzią na deficyt symboli, nadal budują tożsamość. Oferowany w ten sposób nostalgiczny powrót do świata modelowych postaw oraz jednoznacznych norm i ocen, okazuje się co prawda pozorny, nadal jednak wydaje się mieć walor stabilizacyjny.

Zasadniczą rolę odgrywa tu kategoria bohaterskiej biografii. Mitologizowane w komunizmie życiorysy także współcześnie podlegają ideologicznym interpretacjom i aktualizacjom. Pod tym względem

omawiane w tekstach rewitalizacji okazują się redukcjonistyczne – wieloaspektowość, różnorodność, bogactwo życia zostają, podobnie jak w projekcie komunistycznym, zinterpretowane według dominanty ideologicznej i sprowadzone do roli emblematu, sama zaś postać staje się jedynie nosicielem określonego przesłania. Z zawartych w tej części tomu rozważań wynika, że tego rodzaju zabiegi, które mogą być traktowane jako wyraz tęsknoty za wspólnotą, przekształcają komunistyczny kolektyw mocą mitotwórczej wyobraźni w Tönniesowską *Gemeinschaft*. Zapewne stąd też zyskują one szczególne miejsce na poziomie praktyk lokalnych, gdzie stają się istotną miarą postaw społecznych, podczas gdy w dyskursie oficjalnym są marginalizowane i dyskredytowane.

Obserwowane w komunizmie mechanizmy konstruowania i społecznego ustanawiania wzorców osobowych ujawniają religiopodobny charakter tego systemu ideologicznego. Przy czym kreacja sakralności dokonuje się tu na o wiele głębszym poziomie niż tylko zewnętrzne podobieństwo form i intencjonalna transpozycja sposobów funkcjonowania religii w jej wymiarze praktyk (rytualizm) oraz refleksji (określona teologia polityczna). Artykuły zawarte w części III tomu, zatytułowanej *Wyklęci i osądzeni*, uzmysławiają na przykładzie wybranych wizerunków wrogów systemu, że owa świętość, w jaką zostaje wyposażony komunistyczny bohater w wariacie pozytywnym, ujawnia się *à rebours* w wizerunkach antybohaterów. Powstający w ten sposób „portret z negatywu” (określenie Ludwika Stommy) tworzony jest z wykorzystaniem znamiennej dla herezji zasady włączania i wykluczania. Odstępcy komunistycznego świata nie znikają z jego horyzontu, oficjalnie zdegradowani i wyklęci odnajdują swoich zwolenników, a nawet wyznawców, przede wszystkim zaś nie przestają być punktem odniesienia jako nosiciele czy to wartości, czy też antywartości, zawsze jednak pozostają czynnikiem konsolidującym wspólnotę.

O ile omawiane w III części wizerunki komunistycznych antybohaterów mają charakter znaczenio- i więziotwórczy, o tyle studia przypadków zawarte w części IV pod tytułem *Od rewolucjonisty do biurokraty* podnoszą kwestie etycznej oceny postaw generowanych przez system polityczny i komunistyczną codzienność. Należy podkreślić, że w odróżnieniu od tekstów z wcześniejszej części, mamy tu do czynienia z obrazem antybohatera rzutowanym spoza ekumeny. W omawianych przypadkach napiętnowaniu podlega nie odstępstwo i sprzeniewierzenie się zasadom komunistycznego świata, lecz zło w wymiarze uniwersalnym. Niebezpieczeństwo banalizacji tego problemu skłania

przy tym autorów do rozważania go w mikroskali, poprzez ukazanie zła w działaniu, zwłaszcza w doraźnych sytuacjach, sprzyjających uaktywnianiu się ludzkiej podłości, małości i prymitywizmu.

Z problematyką etyczną wiąże się nieuchronnie pytanie o kondycję indywidualium w systemie promującym kolektywizm, który odbiera prawo wyboru, ale także zwalnia z odpowiedzialności. Dążenie do jednoznaczności produkuje odszczepieńców i kontestatorów podejmujących ryzyko działania na własny rachunek. Jeśli w części I niniejszego tomu namysłowi poddany został proces zakreślania granic komunistycznej wspólnotowości oraz jego konsekwencje, to w części zamykającej, zatytułowanej *Żymoty osobne* omówione zostają strategie ich przekroczenia, takie jak: polemiki, karnawalizacje, ketman, wycofanie. Co ważne, odnalezienie alternatywy nierzadko okazuje się – w rzeczywistości nastalej po upadku motywującego ją systemu – swoistą pułapką. Owa ucieczka do wolności jest zbyt mocno dookreślona ideologią, którą próbuje przewartościować, a zatem współcześnie, w nowej sytuacji polityczno-społecznej przestaje ona mieć rację bytu jako konstytutywny element podmiotowości. Paradoksalnie więc opresywny wobec działań zmierzających do ocalenia indywidualizmu system jawi się jako kontekst, który gestom tym nadaje dodatkowe sensy i na swój sposób je nobilituje. Dziś natomiast podlegają one marginalizacji, tracą swą rangę bądź stają się przedmiotem rozliczeń.

Zgromadzone w tomie *Komunistyczni bohaterowie. Przemiana, bunt, odrzucenie* studia ujmują zagadnienia związane z fenomenem komunizmu z perspektywy różnych dziedzin – antropologii, literaturoznawstwa, historii, socjologii, politologii, filmoznawstwa. Z kolei analizowany materiał, który został zaczerpnięty z różnych kultur uwikłanych w to historyczne doświadczenie, pozwala ukazać specyfikę lokalnych mutacji systemu oraz kulturowe umotywowania jego aktualnej percepcji, a w związku z tym może stanowić punkt wyjścia dla komparatystycznych odczytań tematu.

Dziękujemy Ewie Wróblewskiej-Trochimiuk za pomoc w przygotowaniu materiałów do niniejszego tomu.

Magdalena Bogusławska i Zuzanna Grębecka